

פירוש הרמב"ן לתורה פרופ' חננאל מאה

שיעור 1: רמב"ן: חייו, כתביו וקודמיו

הקדמת רמב"ן לפירושו לתורה

בשם האל הגדול הגבור והנורא אתחיל לכתוב חידושים בפירוש התורה. באימה ביראה ברתת בזיע במורא [...] אבל מה אעשה ונפשי חשקה בתורה. והיא בלבי כאש אוכלת בוערה בכליותי עצורה. לצאת בעקבי הראשונים אריות שבחבורה. גאוני הדורות בעלי גבורה [...] ואשים למאור פני נרות המנורה הטהורה. פרושי רבינו שלמה עטרת צבי וצפירת תפארה. מוכתר בנמוסי במקרא במשנה ובגמרא. לו משפט הבכורה. בדבריו אהגה. באהבתם אשגה. ועמהם יהיה לנו משא ומתן דרישה וחקירה. בפשטיו ומדרשיו וכל אגדה בצורה. אשר בפירושו זכורה. ועם רבי אברהם בן עזרא. תהיה לנו תוכחת מגולה ואהבה מסותרה [...]

פירוש רמב"ן על ויקרא כה, 9

לשון רש"י. והנה הרב מפני בקיאותו בתלמוד והכל לפניו כשולחן ערוך, אינו חושש וסותם הברייתות, והן מטעות לשאר בני אדם.

פירוש רמב"ן על במדבר לב, 42

ויקרא לה נבח - לא מפיק ה"א. וראיתי ביסודו של ר' משה הדרשן [...] ותמה אני מה ידרוש שתי תיבות הדומות לזו [...] לשון רש"י. והרי הרב אוצר בלום לתורה להלכות ולהגדות, ואשתמיטתיה זו שאמרו במדרש רות [...] עד כאן באגדה. וכן בגמרא של מסכת סנהדרין [...]

פירוש רמב"ן על בראשית מו, 15

שלשים ושלש - ובפרטן אי אתה מוצא אלא שלשים ושתים, אלא זו יוכבד שנולדה בכניסתן לעיר, שנאמר (במדבר כו, 59) אשר ילדה אותה ללוי במצרים, לידתה במצרים ואין הורתה במצרים, זו היא שיטת רבותינו (סוטה יב, א).

ורבי אברהם השיב ואמר כי זה תימה, אם כן למה לא הזכיר הכתוב הפלא שנעשה עמה שהולידה משה והיא בת מאה ושלשים שנה, ולמה הזכיר דבר שרה שהיתה בת תשעים. ולא די לנו זה הצער עד שעשו הפייטנים פיוטים ביום שמחת תורה יוכבד אמי אחרי התנחמי, והנה היא בת מאתים וחמשים שנה. וכי אחיה השילוני חיה כך וכך שנים [...] והנה פן יהיה חכם בעיניו בסתירת דברי רבותינו, אני צריך לענות אליו.

פירוש רמב"ן על שמות כא, 6

ועבדו לעולם - פירשו רבותינו (במכילתא כאן) כי הוא עד היובל. ואמר ר"א כי פירוש עולם זמן בלשון הקדש [דוגמאות] ולכן אמר ועבדו לעולם, לזמנו של יובל, שאין במועדי ישראל זמן ארוך ממנו, ויציאת חירות כאלו עולם מתחדש לו, ויהיה פירושו שישב לזמנו הראשון שהיה חפשי. והמשכיל יבין [...] ושכח ר"א מה שהשכיל וכתב במקום אחר.

פירוש רמב"ן על שמות כ, 19 (פרשת יתרו)

אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם - צוה שיאמר להם אחרי שראיתם בעיניכם כי מן השמים דברתי עמכם ואני הוא האדון בשמים ובארץ, אל תשתפו עמי אלהי כסף ואלהי זהב [...] ולדעתי פירושו [...] וכבר רמזתי פירושו. וכתב רש"י [...] זהו לשון הרב [כלומר עד כאן לשון רש"י]. ואיננו מכוון. אבל [...] מדרש חכמים הוא (מכילתא כאן), ואמת הוא [...] ורבי אברהם אמר כי מי שיש לו לב יבין הטעם בפרשת כי תשא (שמות לג, כא). ודברי פי חכם חן (קהלת י, יב).

פירוש רמב"ן על ויקרא טז

ולא מצאו בקרבנות תשובה לאומות העולם עלינו, כי הם על אישי ה', אבל בשעיר המשתלח ישיבו עלינו, כי יחשבו שאנו עושים כמעשיהם. וכן בפרה אדומה [...] והנה רמז לך רבי אברהם שתדע סודו כשתגיע לפסוק ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים [...] כי היינו צריכים לחסום פי המתחכמים בטבע הנמשכים אחרי היוני אשר הכחיש כל דבר זולתי המורגש לו, [אריסטו] והגיס דעתו לחשוב הוא ותלמידיו הרשעים, כי כל ענין שלא השיג אליו הוא בסברתו איננו אמת.

פירוש רמב"ן על ויקרא א, 9

והנה בכתוב הזה טעם הקרבנות שהם אשה ריח ניחוח לה'. ואמר הרב במורה הנבוכים (ג, מו) כי טעם הקרבנות, בעבור שהמצרים והכשדים, אשר היו ישראל גרים ותושבים בארצם מעולם, היו

עובדים לבקר ולצאן, כי המצרים עובדים לטלה והכשדים עובדים לשדים אשר יראו להם בדמות שעירים, ואנשי הודו עד היום לא ישחטו בקר לעולם. בעבור כן צוה לשחוט אלה השלשה מינין לשם הנכבד כדי שיודע כי הדבר שהיו חושבים כי הם בתכלית העבירה הוא אשר יקריבו לבורא, ובו יתכפרו העונות. כי כן יתרפאו האמונות הרעות שהם מדוי הנפש, כי כל מדוה וכל חולי לא יתרפא כי אם בהפכו. אלה דבריו ובהם האריך.

והנה הם דברי הבאי, ירפאו שבר גדול וקושיא רבה על נקלה, יעשו שולחן ה' מגואל שאיננו רק להוציא מלבן של רשעים וטפשי עולם, והכתוב אמר כי הם לחם אשה לריח ניחות.

וגם כי לפי שטותם של מצרים לא תתרפא מחלתם בזה, אבל תוסיף מכאוב [...]

והנה נח בצאתו מן התיבה עם שלשת בניו אין בעולם כשדי או מצרי הקריב קרבן וייטב בעיני ה' ואמר בו (בראשית ה, כא) וירח ה' את ריח הניחות. וממנו אמר אל לבו לא אוסיף עוד לקלל את האדמה בעבור האדם (בראשית ה, כא). והבל הביא גם הוא מבכורות צאנו ומחלביהן, וישע ה' אל הבל ואל מנחתו (בראשית ד, ד), ולא היה עדיין בעולם שמץ ע"ז כלל. ובלעם אמר את שבעת המזבחות ערכתי ואעל פר ואיל במזבח (במדבר כג, ד), ואין דעתו עתה לשלול ממנו אמונות רעות, ולא נצטוה בכך, אבל עשה כן לקרבה אל האלהים כדי שיחול עליו הדבור. ולשון הקרבנות את קרבני לחמי לאשי ריח ניחותי (במדבר כח, ב), וחלילה שלא יהא בהם שום תועלת ורצון רק שוללות ע"ז מדעת השוטים.

ויותר ראוי לשמוע הטעם שאומרים בהם, כי בעבור שמעשי בני אדם נגמרים במחשבה ובדבור ובמעשה, צוה השם כי כאשר יביא קרבן, יסמוך ידיו עליו כנגד המעשה, ויתודה בפיו כנגד הדבור, וישרוף באש הקרב והכליות שהם כלי המחשבה והתאוה, והכרעים כנגד ידיו ורגליו של אדם העושים כל מלאכתו, ויזרוק הדם על המזבח כנגד דמו בנפשו, כדי שיחשוב אדם בעשותו כל אלה כי חטא לאלהיו בגופו ובנפשו, וראוי לו שישפך דמו וישרף גופו לולא חסד הבורא שלקח ממנו תמורה וכפר הקרבן הזה שיהא דמו תחת דמו, נפש תחת נפש, וראשי אברי הקרבן כנגד ראשי אבריו, והמנות להחיות בהן מורי התורה שיתפללו עליו. וקרבן התמיד, בעבור שלא ינצלו הרבים מחטוא תמיד. ואלה דברים מתקבלים מושכים את הלב כדברי אגדה.

ועל דרך האמת יש בקרבנות סוד נעלם [...]

שיעור 2: פשט ודרש בפרשנותו של רמב"ן

הקדמת רמב"ן לפירושו לספר דברים

הספר הזה ענינו ידוע שהוא משנה תורה יבאר בו משה רבינו לדור הנכנס בארץ רוב מצות התורה הצריכות לישראל ולא יזכיר בו דבר בתורת כהנים ולא במעשה הקרבנות ולא בטהרת כהנים ובמעשיה' שכבר ביאר אות' להם [...] ועוד יוסיף בספר הזה כמה מצות שלא נזכרו כלל כגון היבום ודין המוציא שם רע והגרושין באשה ועדים זוממין וזולתן וכבר נאמרו לו כולן בסיני או באוהל מועד בשנה הראשונה [...] ועל כן לא נאמר בספר הזה וידבר ה' אל משה לאמר צו את בני ישראל או דבר אל בני ישראל ואמרת אליה' מצוה פלונית [...]

פירוש רמב"ן לבראשית כב, 1

והאלהים נסה את אברהם - ענין הנסיון הוא לדעתי, בעבור היות מעשה האדם רשות מוחלטת בידו, אם ירצה יעשה ואם לא ירצה לא יעשה, יקרא "נסיון" מצד המנוסה, אבל המנסה יתברך יצוה בו להוציא הדבר מן הכח אל הפועל, להיות לו שכר מעשה טוב לא שכר לב טוב בלבד. ודע כי השם צדיק יבחן (תהלים יא, ה), כשהוא יודע בצדיק שיעשה רצונו וחפץ להצדיקו יצוה אותו בנסיון, ולא יבחן את הרשעים אשר לא ישמעו. והנה כל הנסיונות שבתורה לטובת המנוסה.

פירוש רמב"ן על בראשית ט, 12

ואנחנו על כרחנו נאמין לדברי היונים שמלהט השמש באויר הלח יהיה הקשת בתולדה, כי בכלי מים לפני השמש יראה כמראה הקשת, וכאשר נסתכל עוד בלשון הכתוב נבין כן, כי אמר את קשתי "נתתי" בענן, ולא אמר "אני נותן" בענן, כאשר אמר זאת אות הברית אשר "אני נותן". ומלת קשתי מורה שהיתה לו הקשת תחלה. ולכן נפרש הכתוב, הקשת אשר נתתי בענן מיום הבריאה תהיה מן היום הזה והלאה לאות ברית ביני וביניכם, שכל זמן שאראנה אזכיר כי ברית שלום ביני וביניכם.

פירוש רמב"ן על שמות טו, 25

(כה) שם שם לו חק ומשפט ושם נסהו - [...] לשון רש"י. והיא דעת רבותינו (סנהדרין נו, ב). ואני תמה [...]

ועל דרך הפשט, כאשר החלו לבא במדבר הגדול והנורא וצמאון אשר אין מים להם במחייתם וצרכיהם מנהגים אשר ינהגו בהם עד בואם אל ארץ נושבת, כי המנהג יקרא "חק", כענין הטרופני לחם חקי (משלי ל, ח), חקות שמים וארץ (ירמיה לג, כה), ויקרא "משפט" בהיותו משוער כהוגן, וכן כה עשה דוד וכה משפטו כל הימים (שמואל א כו, יא), כמשפט הראשון אשר היית משקהו (בראשית מ, יג), וארמון על משפטו ישב (ירמיה ל, יח), על מדתו [...] ומשפטים, שיחיו בהם, לאהוב איש את רעהו, ולהתנהג בעצת הזקנים, והצנע לכת באהליהם [...], ושינהגו שלום עם הבאים במחנה למכור להם דבר, ותוכחות מוסר שלא יהיו כמחנות השוללים אשר יעשו כל תועבה ולא יתבוששו, וכענין

שצוה בתורה (דברים כג, י) כי תצא מחנה על אויביך ונשמרת מכל דבר רע. וכן ביהושע נאמר ויכרות יהושע ברית לעם ביום ההוא וישם לו חק ומשפט בשכם (יהושע כה, כה), אינם חקי התורה והמשפטים, אבל הנהגות ויישוב המדינות, כגון תנאים שהתנה יהושע שהזכירו חכמים (ב"ק פ, ב), וכיוצא בהם.

פירוש רמב"ן על ויקרא יט, 2 (פרשת קדושים)

קדושים תהיו - כבר אמרו רבותינו [...] לשון רש"י: אבל בתורת כהנים (פרשה א, ב) ראיתי [...] והענין כי התורה הזהירה בעריות ובמאכלים האסורים והתירה הביאה איש באשתו ואכילת הבשר והיין, א"כ ימצא בעל התאווה מקום להיות שטוף בזימת אשתו או נשיו הרבות, ולהיות בסובאי יין בזוללי בשר למו, וידבר כרצונו בכל הנבלות, שלא הוזכר איסור זה בתורה, והנה יהיה נבל ברשות התורה.

לפיכך בא הכתוב, אחרי שפרט האיסורים שאסר אותם לגמרי, וצוה בדבר כללי שנהיה פרושים מן המותרות. ימעט במשגל [...] ויקדש עצמו מן היין במיעוטו [...] וכן יפריש עצמו מן הטומאה, אף על פי שלא הוזכרו מנהג בתורה [...] וגם ישמור פיו ולשונו מהתגאל ברבוי האכילה הגסה ומן הדבור הנמאס [...] ויקדש עצמו בזה [...]

באלו ובכיוצא בהן באה המצוה הזאת הכללית, אחרי שפרט כל העבירות שהן אסורות לגמרי [...] עיקר הכתוב [...] יזהיר, שנהיה נקיים וטהורים ופרושים מהמון בני אדם שהם מלכלכים עצמם במותרות ובכיעורים.

וזה דרך התורה לפרוט ולכלול בכיוצא בזה, כי אחרי אזהרת פרטי הדינין בכל משא ומתן שבין בני אדם, לא תגנוב ולא תגזול ולא תונו ושאר האזהרות, אמר בכלל ועשית הישר והטוב (דברים ו, יח), שיכניס בעשה היושר וההשויה וכל לפנים משורת הדין לרצון חבריו [...]

פירוש רמב"ן על במדבר טז, 1 (פרשת קרח)

ואמר רבי אברהם כי זה הדבר היה במדבר סיני כאשר נחלפו הבכורים ונבדלו הלויים [...] וזה מדעתו של רבי אברהם שהוא אומר במקומות רבים אין מוקדם ומאוחר בתורה לרצונו. וכבר כתבתי (ויקרא טז, א) כי על דעתי כל התורה כסדר זולתי במקום אשר יפרש הכתוב ההקדמה והאחור, וגם שם לצורך ענין ולטעם נכון, אבל היה הדבר הזה במדבר פארן בקדש ברנע אחר מעשה המרגלים.

פירוש רמב"ן על במדבר לב, 33

ולחצי שבט מנשה בן יוסף - מתחלה לא באו לפניו שבט מנשה, אבל כאשר חלק הארץ לשני השבטים ראה שהיא ארץ גדולה יותר מן הראוי להם ובקש מי שירצה להתנחל עמהם, והיו אנשים משבט מנשה שירצו בה, אולי אנשי מקנה היו, ונתן להם חלקם. וטעם "ולחצי", חלק אחד מהם, וכן אז יחלק העם ישראל לחצי חצי העם היה אחרי תבני בן גינת [להמליכו] והחצי אחרי עמרי (מלכים א טז, כא) [...] כך נראה לי פירוש הכתוב הזה על דרך הפשט.

פירוש רמב"ן על במדבר ז, 2

ועוד בזה טעם אחר במדרשם, כי לכל אחד מהנשיאים עלה במחשבה להביא חנוכה למזבח ושתהיה בזה השיעור, אבל נחשון חשב בשיעור הזה טעם אחד וזולתו כל אחד מהנשיאים חשב טעם בפני עצמו [...] ולכך השוה אותם הכתוב לפרט כל אחד בעצמו כאילו לא הוזכר האחר. ואחרי כן כללם כאחד, לרמוז כי בעת אחת עלה במחשבתם להקריב החנוכה ולא קדם אחד לחבירו במחשבה ולא בהבאה לפני המשכן, ועל זה הזכירם הכתוב לכולם בהשוואה.

במדבר רבה יג, יד

רבנן אמרין אף על פי שקרבן שוה הקריבו כולם על דברים גדולים הקריבו וכל אחד ואחד הקריבו לפי דעתו

שיעור 3: חלומות ומשמעותם

פירוש רמב"ן על בראשית לו, 7

והנה קמה אלומתי וגם נצבה והנה תסובינה אלומותיכם ותשתחוינה לאלומתי - ענין החלום באלומות, כי הראוהו שעל ידי אלומות ותבואה ישתחוו לו. וענין תסובינה, כי יקיפו אותו כמלך עתיד לכידור אשר עבדיו יחנו סביב לו.

פירוש רמב"ן על בראשית לו, 20

ונראה מה יהיו חלמתי - מליצה דרך לעג, נראה אחרי מותו אם נשתחוה לו. והנכון בעיני כי אמרו עתה נראה מה יהיו חלומותיו, כי אם יצילוהו מידינו מלוך ימלוך עלינו. אבל רבותינו אמרו (שם) רוח הקדש אומרת נראה מה יהיו חלומותיו, כלומר דבר מי יקום ממני ומהם.

פירוש רש"י על בראשית מב, 9

אשר חלם להם - עליהם, וידע שנתקיימו, שהרי השתחוו לו.

פירוש רמב"ן על בראשית מב, 9 (פרשת מקץ)

ויזכר יוסף את החלומות אשר חלם להם - עליהם, וידע שנתקיימו שהרי השתחוו לו, לשון רש"י. ולפי דעתי שהדבר בהפך, כי יאמר הכתוב כי בראות יוסף את אחיו משתחויים לו זכר כל החלומות אשר חלם להם וידע שלא נתקיים אחד מהם בפעם הזאת, כי יודע בפתרוןם כי כל אחיו ישתחוו לו בתחילה מן החלום הראשון, והנה אנחנו מאלמים אלומים, כי "אנחנו" ירמוז לכל אחיו אחד עשר, ופעם שנית ישתחוו לו השמש והירח ואחד עשר כוכבים מן החלום השני, וכיון שלא ראה בנימן עמהם חשב זאת התחבולה שיעליל עליהם כדי שיביאו גם בנימין אחיו אליו לקיים החלום הראשון תחילה.

ועל כן לא רצה להגיד להם אני יוסף אחיכם, ולאמר מהרו ועלו אל אבי וישלח העגלות כאשר עשה עמהם בפעם השניה [...] ואחרי שנתקיים החלום הראשון הגיד להם לקיים החלום השני. ולולי כן היה יוסף חוטא חטא גדול לצער את אביו ולהעמידו ימים רבים בשכול ואבל על שמעון ועליו, ואף אם היה רצונו לצער את אחיו קצת איך לא יחמול על שיבת אביו, אבל את הכל עשה יפה בעתו לקיים החלומות כי ידע שיתקיימו באמת.

גם הענין השני שעשה להם בגביע לא שתהיה כוונתו לצערם, אבל חשד אולי יש להם שנאה בבנימין שיקנאו אותו באהבת אביהם כקנאתם בו [...]

וכן אני אומר שכל הענינים האלה היו ביוסף מחכמתו בפתרון החלומות, כי יש לתמוה אחר שעמד יוסף במצרים ימים רבים והיה פקיד ונגיד בבית שר גדול במצרים, איך לא שלח כתב אחד לאביו להודיעו ולנחמו, כי מצרים קרוב לחברון כששה ימים, ואילו היה מהלך שנה היה ראוי להודיעו לכבוד אביו [...]

אבל היה רואה כי השתחויית אחיו לו וגם אביו וכל זרעו אתו, אי אפשר להיות בארצם, והיה מקוה להיותו שם במצרים בראותו הצלחתו הגדולה שם, וכל שכן אחרי ששמע חלום פרעה שנתברר לו כי יבאו כלם שמה ויתקיימו כל חלומותיו.

פירוש רש"י על בראשית מא, 30-31

ונשכח כל השבע - הוא פתרון הבליעה.
ולא יודע השבע - הוא פתרון (פסוק כא) ולא נודעה כי באו אל קרבנה.

פירוש רמב"ן על בראשית מא, 3-4 (פרשת מקץ)

בסיפור ולא נודע כי באו אל קרבנה, וכן עולות בקנה אחד סימן שתהיינה שבע שנים רצופות. ותאכלנה הפרות - על דעתי הוא סימן שיאכלו שני הרעב את שנות השבע, ומזה למד יוסף לאמר לפרעה ויקבצו את כל אוכל השנים הטובות, והיה האוכל לפקדון לארץ לשבע שני הרעב, כי ראה שהפרות והשבילים הטובות תבואנה אל קרב הרעות. ואיננה עצה, כי הליועץ למלך נתנוהו, רק בפתרון החלום אמר כן. ונשכח כל השבע, ולא יודע השבע, פתרון ולא נודע כי באו אל קרבנה ומראהו רע, כי ראה שלא היו באכילתן בריאות וטובות, רק היו להן למחיה, אילו לא אכלו אותן היו מתות בכחשיהן. ולא כדברי רש"י שאמר ונשכח כל השבע, הוא פתרון הבליעה.

פירוש רמב"ן על שמות יג, 16

ועתה אומר לך כלל בטעם מצות רבות [...] וכאשר יהיה המופת ההוא נגזר תחלה מפי נביא יתברר ממנו עוד אמתת הנבואה, כי ידבר האלהים את האדם ויגלה סודו אל עבדיו הנביאים [...] ותתקיים עם זה התורה כלה.

ולכן יאמר הכתוב במופתים למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ (שמות ח, יח), להורות על ההשגחה, כי לא עזב אותה למקרים כדעתם. ואמר (שמות ט, כט) למען תדע כי לה' הארץ, להורות על החידוש, כי הם שלו שבראם מאין ואמר (שמות ט, יד) בעבור תדע כי אין כמוני בכל הארץ. להורות על היכולת, שהוא שליט בכל, אין מעכב בידו, כי בכל זה היו המצריים מכחישים או מסתפקים. אם כן האותות והמופתים הגדולים עדים נאמנים באמונת הבורא ובתורה כלה.

ובעבור כי הקדוש ברוך הוא לא יעשה אות ומופת בכל דור לעיני כל רשע או כופר, יצוה אותנו שנעשה תמיד זכרון ואות לאשר ראו עינינו, ונעתיק הדבר אל בנינו, ובניהם לבניהם, ובניהם לדור אחרון. והחמיר מאד בענין הזה כמו שחייב כרת באכילת חמץ (שמות יב, טו) ובעזיבת הפסח (במדבר ט, יג), והצריך שנכתוב כל מה שנראה אלינו באותות ובמופתים על ידינו ועל בין עינינו, ולכתוב אותו עוד על פתחי הבתים במוזות, ושנזכיר זה בפינו בבקר ובערב, כמו שאמרו (ברכות כא, א) אמת ויציב דאורייתא, ממה שכתוב (דברים טז, ג) למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך, ושנעשה סכה בכל שנה [...] וכן כל כיוצא בהן מצות רבות זכר ליציאת מצרים. והכל להיות לנו בכל הדורות עדות במופתים שלא ישתכחו, ולא יהיה פתחון פה לכופר להכחיש אמונת האלהים [...]

ומן הנסים הגדולים המפורסמים אדם מודה בנסים הנסתרים שהם יסוד התורה כלה, שאין לאדם חלק בתורת משה רבינו עד שנאמין בכל דברינו ומקרינו שכלם נסים אין בהם טבע ומנהגו של עולם, בין ברבים בין ביחיד, אלא אם יעשה המצות יצליחנו שכרו, ואם יעבור עליהם יכריתנו ענשו, הכל בגזרת עליון כאשר הזכרתי כבר.

שיעור 4: טבע, מנהג והיסטוריה

פירוש רמב"ן על במדבר כו, 13

אבל הענין, כי היה המנהג בישראל לעשות להם ראשי בתי אבות יתיחסו כל יוצאי ירכו לעולם אל האיש ההוא ויקראו על שמו לכבודו, כאשר יעשו גם היום כל הישמעאלים וכל ישראל הדורים בארצותם להקרא כולם למשפחות אבן עזרא אבן שושאן, וזה שנאמר (שמות ו, יד) אלה ראשי בית אבותם, כי מעת אשר פרו ורבו במצרים העמידו להם ראשי משפחות להתיחס עליהן.

פירוש רמב"ן על דברים כג, 19

לא תביא אתנן זונה - הזונות יעשו באתנן שלהם מצות, חושבות לכפר על חטאת [...] ולכך אסרה תורה אתנן לכל נדר כי עתה יוסיפו לחטוא בהן. וכן ענין מחיר כלב, בעבור כי הצדים בכלבים ושומרי החומות יגדלו כלבים עזי נפש מזיקים את הרבים, וידירו במחיריהם להיות כופר לנפשם. וכן המנהג עד היום בפרשים אנשי הציד, שיעמידו צורת כלביהם בשעוה לפני ע"ז, שיצליחו בהם. והמפרשים אמרו, מפני שהוא דרך בזיון.

פירוש רמב"ן על בראשית לח, 16

ויחשבה לזונה כי כסתה פניה - כי דרך הזונה לשבת בפתח עינים מעולפת הצעיף, מכסה קצת השער וקצת הפנים, ומשקרת בעינים ושפתים ומגלה הגרון והצואה, כי בעבור שתעזי פניה ותאמר לו ותחזק בו ונשקה לו תכסה קצת הפנים. ועוד, כי הקדשות היושבות על דרך בעבור שתזננה גם עם הקרובים יכסו פניהן, וכן יעשו הקדשים גם היום בארצותם, ובשובם לעיר לא נודעו.

פירוש רמב"ן על דברים כא, 12

ותקוף הצפרנים כי מנהג הנשים לגדל אותם ולצבעם במיני הפוך והצבעונים.

פירוש רמב"ן על בראשית מט, 21

נפתלי אילה שלוחה - מנהג במושלי ארץ לשלוח זה לזה האילים, וכך הענין, כי האילות שנולדו בארץ מלך הצפון יגדלו אותן בהיכלי מלך הנגב ויקשרו כתב הבשורה בקרניה והיא תרוץ מהר ותשוב למעונה ויתבשרו בהן, וזה טעם אמרי שפה, כלומר אילה שלוחה מבשר בשורות טובות. והענין הזה ידוע [...]

פירוש רמב"ן על בראשית יב, 6

ויעבר אברם בארץ עד מקום שכם - אומר לך כלל תבין אותו בכל הפרשיות הבאות בענין אברהם יצחק ויעקב, והוא ענין גדול, הזכירוהו רבותינו בדרך קצרה, ואמרו (תנחומא ט) כל מה שאירע לאבות סימן לבנים, ולכן יאריכו הכתובים בספור המסעות וחפירת הבארות ושאר המקרים, ויחשוב החושב בהם כאלו הם דברים מיותרים אין בהם תועלת, וכולם באים ללמד על העתיד, כי כאשר יבוא המקרה לנביא משלשת האבות יתבונן ממנו הדבר הנגזר לבא לזרעו.

פירוש רמב"ן על בראשית טז, 6

ותענה שרי ותברח מפניה - חטאה אמנו בענוי הזה, וגם אברהם בהניחו לעשות כן, ושמע ה' אל עניה ונתן לה בן שיהא פרא אדם לענות זרע אברהם ושרה בכל מיני הענוי.

פירוש רמב"ן על במדבר ח, 2 (פרשת בהעלותך)

למה נסמכה פרשת מגורה לחנכת הנשיאים, לפי שכשראה אהרן חנוכת הנשיאים חלשה דעתו שלא היה עמהם בחנוכה לא הוא ולא שבטו, אמר לו הקדוש ברוך הוא חייך שלך גדולה משלהם, שאתה מדליק ומטיב את הנרות בקר וערב, לשון רש"י ממדרש אגדה.

ולא נתברר לי למה נחמו בהדלקת הנרות [...] ועוד מה טעם לחלישות הדעת הזו, והלא [...] אבל ענין ההגדה הזו לדרוש רמז מן הפרשה על חנכה של נרות שהיתה בבית שני על ידי אהרן ובניו, רצוני לומר חשמונאי כהן גדול ובניו.

ובלשון הזה מצאתיה במגלת סתרים לרבינו נסים שהזכיר האגדה הזו ואמר, ראיתי במדרש [...] אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה דבר אל אהרן ואמרת אליו, יש חנכה אחרת שיש בה הדלקת הנרות ואני עושה בה לישראל על ידי בניך נסים ותשועה וחנכה שקרויה על שמם, והיא חנכת בני חשמונאי, ולפיכך הסמיך פרשה זו לפרשת חנכת המזבח עכ"ל.

פירוש רמב"ן על בראשית לב, 9

והיה המחנה הנשאר לפליטה - על דרך הפשט אמר זה באולי, כי אמר אולי ינצל המחנה האחד, כי בהכותו האחד יברחו האחרים, או תשוב חמתו, או תבא להם הצלה מאת השם. וכן אמרו בבראשית רבה (עו, ג) למדתך תורה דרך ארץ לא יניח אדם כל ממונו בזוית אחת.

ורש"י כתב, והיה המחנה הנשאר לפליטה, על כרחו כי אלחם עמו, התקין עצמו לשלשה דברים, לתפלה ולדורון ולמלחמה [...] והכונה בזה, כי יעקב יודע שאין זרעו כלו נופל ביד עשו, אם כן ינצל המחנה האחד על כל פנים. וגם זה ירמוז שלא יגזרו עלינו בני עשו למחות את שמנו, אבל יעשו רעות עם קצתנו בקצת הארצות שלהם, מלך אחד מהם גזור בארצו על ממוננו או על גופנו, ומלך אחר מרחם במקומו ומציל הפלטים [...] ראו כי גם לדורות תרמוז זאת הפרשה.

פירוש רמב"ן על ויקרא כו, 16

ודע והבן כי האלות האלה ירמזו לגלות ראשון, כי בבית הראשון היו כל דברי הברית הזאת הגלות והגאולה ממנו. שכן תראה בתוכחות, שאמר ואם בחקתי תמאסו ואם את משפטי תגעל נפשכם, ואמר להפרכם את בריתי, והזכיר בהם במות וחמנים וגלולים (פסוק ל), כי היו עובדי עבודת כוכבים ועושים כל הרעות. והוא שאמר (פסוק לא) והשימותי את מקדשיכם ולא אריח בריח ניחוחכם, יתרה בהם לסלק מהם מקדשו וקבול הקרבנות שהיו לרצון לו במקדש ההוא. והעונשים עליהם, חרב וחייה רעה ודבר ורעב, וגלות בסוף, כי כל זה היה שם כאשר בא בפירוש בספר ירמיהו (לב, כד) [...]. א"כ דבר ברור הוא שעל הגלות ההוא דיבר הכתוב.

והסתכל עוד בענין הגאולה ממנו, שאינו מבטיח רק שיזכור ברית אבות, ובזכירת הארץ (פסוק מב), לא שימחול עונם ויסלח חטאתם, ויוסיף אהבתם כקדם, ולא שיאסוף את נדחיהם. כי היה כן בעלותם מבבל, שלא שבו רק יהודה ובנימין והלויים עמהם מעט, ומקצת השבטים אשר גלו לבבל, ושבו בדלות, בעבדות מלכי פרס. וגם לא אמר שישובו בתשובה שלימה לפניו, רק שיתודו עונם ועון אבותם (פסוק מ), ומצינו אנשי בית שני עושים כן כמו שהתודה דניאל [...] וכן נחמיה התודה [...] ועזרא אמר [...] וכל אלה דברים ברורים בררית הזאת שהוא באמת ירמזו לגלות הראשון והגאולה ממנו.

אבל הברית שבמשנה תורה ירמזו לגלותנו זה ולגאולה שנגאל ממנו. כי הסתכלנו תחילה שלא נרמזו שם קץ וקצב ולא הבטיח בגאולה, רק תלה אותה בתשובה. ולא הזכיר בעבירות ההם שיעשו אשרים וחמנים ושיעבדו עבודת כוכבים כלל, אבל אמר, (דברים כח, טו) והיה אם לא תשמע בקול ה' אלהיך לשמור לעשות את כל מצותיו וחוקותיו. אמר, כי מפני שיעברו על קצת מצותיו שלא ישמרו ויעשו את כולן יענשו, שכך היה בבית שני, כמו שאמרו (יומא ט, ב) שבית ראשון מפני מה חרב, מפני עבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכות דמים, בית שני שאנו בקיאים בהם שהיו עוסקין בתורה ובגמילות חסדים מפני מה חרב, מפני שנאת חנם שהיתה ביניהם. ולא הזכיר שם המקדש וריח ניחוח כאשר הזכיר כאן [...].

ואמר בקללות (דברים כח, מט) ישא ה' עליך גוי מרחוק מקצה הארץ כאשר ידאה הנשר, שבאו עליהם עם רומי הרחוקים מהם מאד, ואמר שם אל גוי אשר לא ידעת (דברים כח, לו), גוי אשר לא תשמע לשונו (דברים כח, מט), מפני רוב רחוקם מארצנו. ולא כן בדברי הברית הזאת, כי גלו לבבל ואשור שהם קרובים לארץ ונלחמים בהם תמיד, ויחוס ישראל משם היה ויודעים לשונם [...]. וכן והפיצך ה' בכל העמים מקצה הארץ ועד קצה הארץ (דברים כח, סד), הוא גלותנו היום שאנו מפוזרים מסוף העולם ועד סופו. ואמר (דברים כח, סח) והשיבך ה' מצרים באניות, ובגלותנו זה היה, שמילא טיטוס מהם ספינות וכן כתוב בספר הרומיים. וכן מה שאומר שם בניך ובנותיך נתונים לעם אחר ועיניך רואות (דברים כח, לב), בנים ובנות תוליד ולא יהיו לך כי ילכו בשבי (דברים כח, מא), איננו הגלות שגלו אבות ובנים רק השבי שהוא לבנים לבדם, והאבות נשארים בארץ, ולא נאמר כן בברית הראשון מפני שגלו גלות שלמה, אבל בברית השני הזכיר כן שהיו הרומיים מושלים בארצנו ולוקחים הבנים והבנות כרצונם. וכן ועבדת את אויביך אשר ישלחנו ה' בך ברעב ובצמא (דברים כח, מח), היא עבדותנו שעבדנו הרומיים בארצנו, ושריהם מושלים בארץ ומכבידים עלינו עול כבד ולוקחים גופינו וממונינו כאשר הוא ידוע בספרים.

ועוד ראייה שאמר (דברים כח, לו) יולך ה' אותך ואת מלכך אשר תקים עליך אל גוי אשר לא ידעת אתה ואבותיך, כי הלך אגריפס המלך בסוף בית שני לרומי ועל הליכתו שם נחרב הבית, ולא אמר הכתוב "המלך אשר ימלוך עליך", אבל אמר "מלכך אשר תקים", רמז לנו יתברך שלא היה ראוי למלוך ואסור היה להיות מלך על ישראל מדין תורה, אבל הקימו עליהם הוא ואבותיו שלא כדת, כמו שהוזכר זה במסכת סוטה (מא, א). וכל אלה רמזים כאלו יזכירו בפירוש ענין גלותנו זה.

והגאולה בברית ההיא השנית, גאולה שלמה מעולה על כלם. אמר (דברים ל, א) והיה כי יבאו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה וגו', והבטיח (דברים ל, ה) והטיבך והרבך מאבותיך, שהיא הבטחה לכל שבטי ישראל, לא לששית העם. ושם הבטיח שיכרת ויכלה המגלים אותנו, שנאמר (דברים ל, ז) ונתן ה' אלהיך את כל האלות האלה על אויביך ועל שונאיך אשר רדפו, והנה אויביך ושונאיך רמז לשתי האומות אשר ירדפו תמיד אחרינו.

ואלה דברים יבטיחו בגאולה העתידה הבטחה שלמה יותר מכל חזיונות דניאל. וכן מה שאמר בכאן (בפסוק לב) ושמו עליה אויביכם, היא בשורה טובה מברשת בכל הגליות שאין ארצנו מקבלת את אויבינו, וגם זו ראייה גדולה והבטחה לנו, כי לא תמצא בכל הישוב ארץ אשר היא טובה ורחבה ואשר היתה נושבת מעולם והיא חרבה כמוה, כי מאז יצאנו ממנה לא קבלה אומה ולשון, וכולם משתדלים להושיבה ואין לאל ידם.

פירוש רמב"ן על דברים לב, 40

והנה השירה הזאת אשר היא בנו לעד אמת ונאמן, תגיד בביאור כל המוצאות אותנו. הזכירה תחלה החסד שעשה עמנו הקדוש ברוך הוא מאז שלקחנו לחלקו, והזכירה הטובות שעשה לנו במדבר, ואשר הנחילנו ארצות הגוים הגדולים והעצומים, ורוב הטובה והעושר והכבוד אשר הנחילנו בה, וכי מרוב כל טובה מרדו בה' לעבוד ע"ז. והזכירה הכעס אשר היה מלפניו עליהם, עד ששלח בהם בארצם דבר ורעב וחיה רעה וחרב, ואחרי כן פזר אותם בכל רוח ופאה. וידוע כי כל זה נתקיים ויהי כן.

ואמרה השירה, כי בסוף ישיב נקם לצריו ולמשנאיו ישרם. והטעם, כי הם עשו כל הרעות עמנו לשנאתו של הקדוש ברוך הוא, כי לא ישנאו את ישראל בעבור שעשו ע"ז כהם, רק בעבור שלא יעשו כמעשיהם, ויעבדו את הקדוש ברוך הוא וישמרו את מצותיו, ולא יתחתנו בהם ולא יאכלו מזבחייהם, ויבוזו ע"ז שלהם ויבערו אותה ממקומותיהם, וכענין שאמר (תהלים מד, כג) כי עליך הורגנו כל היום, אם כן לשנאתו של הקדוש ברוך הוא יעשו בנו כל הרעות האלה, והם צריו ומשנאיו ועליו להנקם מהם.

וזה דבר ברור כי על הגאולה העתידה יבטיח [...]

והנה אין בשירה הזאת תנאי בתשובה ועבודה, רק היא שטר עדות שנעשה הרעות ונוכל, ושהוא יתברך יעשה בנו בתוכחות חימה, אבל לא ישבית זכרנו, וישוב ויתנחם ויפרע מן האויבים בחרבו הקשה והגדולה והחזקה, ויכפר על חטאתינו למען שמו. אם כן, השירה הזאת הבטחה מבוארת בגאולה העתידה על כרחן של מינין [...]

ואלו היתה השירה הזאת מכתב אחד מן החוזים בכוכבים שהגיד מראשית אחרית כן, היה ראוי להאמין בה מפני שנתקיימו כל דבריה עד הנה לא נפל דבר אחד, ואף כי אנחנו נאמין ונצפה בכל לב לדברי האלהים מפי נביאו הנאמן בכל ביתו, אשר לא היה לפניו ואחריו כמוהו, עליו השלום.

שיעור 5: ארץ ישראל בחייו ובחיבוריו של רמב"ן

במדבר לג, 53

וְהוֹרַשְׁתֶּם אֶת הָאָרֶץ וּשְׁבַתֶּם בָּהּ כִּי לָכֶם נָתַתִּי אֶת הָאָרֶץ לְרֵשֶׁת אֹתָהּ

פירוש רמב"ן על במדבר לג, 53

והורשתם את הארץ וישבתם בה כי לכם נתתי את הארץ לרשת אתה - על דעתי זו מצות עשה היא, יצוה אותם שישבו בארץ ויירשו אותה כי הוא נתנה להם, ולא ימאסו בנחלת ה'. ואלו יעלה על דעתם ללכת ולכבוש ארץ שנער או ארץ אשור וזולתן ולהתישב שם, יעברו על מצות ה'. ומה שהפליגו רבותינו (כתובות קי, ב) במצות הישיבה בארץ ישראל ושאסור לצאת ממנה [...] בכאן נצטוונו במצוה הזו, כי הכתוב הזה היא מצות עשה.

מתוך מכתב ששלח הרמב"ן אל חכמי קטלוניה

ברכני השם עד כה שזכיתי ובאתי לעכו ומצאתי שם ביד זקני הארץ מטבע כסף מפותח פתוחי חותם, מצדו האחד כעין מקל שקד ומצדו השני כעין צלוחית, ובשני הצדדים סביב כתב מפותח באר היטב. והראו הכתב לכותיים וקראוהו מיד, כי הוא כתב עברי אשר נשאר לכותיים כמו שמוזכר בסנהדרין, וקראו מן הצד האחד שקל השקלים, ומן הצד השני ירושלים הקדושה. ואומרים כי הצורות מקלו של אהרן שקדיה ופרחיה, והצורה השני צנצנת המן. ושקלנו אותה בשלחנות ומשקלה עשרה כסף [...] והם חצי האוקיא שהזכירה רבינו שלמה. וכן ראיתי מן המטבע ההוא בצורות ההן ובכתיבה ההיא חצי משקלה, והוא חצי השקל שהיו שוקלים לקרבנות. והנה נסתייעו דברי רבינו שלמה סיוע גדול [...] תושלב"ע.

ר' יוסף אלבו, ספר העיקרים, מאמר ג, טז

[...] וכן העיד הרמב"ן ז"ל כי כשעלה לא"י מצא שם בעכו מטבע קדום של כסף שהיה רשום בו צנצנת המן ומטה אהרן, שהיה כתוב סביבו כתב שלא ידעו לקראתו עד שהראו אותה לכותיים לפי שהוא כתב עברי קדום שנשאר אצל הכותיים, וקראו הכתב ההוא והיה כתוב בו "שקל השקלים" [...]. ואלו הדברים שהגיה בפירושו וששלח מארץ ישראל [...].

פירוש רמב"ן על בראשית לה, 16

כברת ארץ - מנחם פירש לשון "כביר", מהלך רב [...] ואין זה פשוטו של מקרא, שהרי [...] ואומר אני שהוא שם מדת קרקע, לשון רש"י. והנכון מה שחשב בו ר' דוד קמחי כי הכ"ף לדמיון ואיננה שרשית [...] ופירושה שיעור מהלך ארץ מן הבקר עד לעת האוכל, כי כן ישערו כל הולכי דרך. זה כתבתי תחילה, ועכשיו שזכיתי ובאתי אני לירושלם, שבח לאל הטוב והמטיב, ראיתי בעיני שאין מן קבורת רחל לבית לחם אפילו מיל. והנה הוכחש הפירוש הזה, וגם דברי מנחם. אבל הוא שם מדת הארץ כדברי רש"י.

פירוש רמב"ן על במדבר יג, 2

ומן הידוע כי אין מצרים רחוק מאד מחברון רק כמהלך שבעת ימים, וארץ כנען מגעת בתחומה קרוב למצרים, ואי אפשר שלא ידעו הדרים במצרים ענין ארץ כנען הטובה היא אם רעה. אבל כוונתו של משה לדעת את הדרך אשר יעלה בה ואת הערים אשר יכבוש תחלה כאשר פירשתי, ואמנם היו ישראל במצרים עבדים בעבודת פרך לא ידעו ולא יבינו, על כן רצה משה שיגידו להם כל עניני הארץ לשמחם במעלותיה כי יודע היה בהם.

פירוש רמב"ן על בראשית ט, 12

זאת אות הברית אשר אני נותן - המשמע מן האות הזה שלא היה קשת בענן ממעשה בראשית, ועתה ברא ה' חדשה לעשות קשת בשמים ביום ענן. ואמרו בטעם האות הזה, כי הקשת לא עשאו שיהיו רגליו למעלה שיראה כאלו מן השמים מורים בו, וישלח חציו ויפיצם בארץ (תהלים יח, טו), אבל עשאו בהפך מזה להראות שלא יורו בו מן השמים, וכן דרך הנלחמים להפוך אותו בידם ככה כאשר יקראו לשלום למי שכנגדם. ועוד שאין לקשת יתר לכונן חצים עליו.

דרשת רמב"ן לראש השנה

[...] וזהו מאמרם של רבותינו ז"ל שאמרו (כתובות ק"י, ע"ב) כל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה [...] ואמרו בירושלמי פ"ק דסנהדרין [...] אמר הקדוש ברוך הוא [...] חביבה עלי כת קטנה בארץ ישראל מסנהדרי גדולה בחו"ל, ובתוספתא דע"ז [...] "לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים" - כל זמן שאתם בארץ כנען אהיה לכם לאלהים אין אתם בארץ כנען כביכול אין אני לכם לאלהים, ומפני ענין זה אמרו בספרי ואבדתם מהרה מעל הארץ הטובה אף על פי שאני מגלה אתכם מן הארץ לחוצה לארץ היו מצוינין במצות כשתחזרו לא יהו עליכם חדשים, וכן ירמיה אומר הציבי לך ציונים אלו המצות שישראל מצויינים בהם [...] אינו מחייב בגלות אלא חובת הגוף בלבד כתפילין ומזוזה שנאמר וקשרתם וכתבתם, וכן כתב רש"י בפ"י החומש אף לאחר שתגלו היו מצויינין במצות הניחו תפילין ועשו מזוזה, ופירשו בהן כדי שלא יהו עליכם חדשים כשתחזרו לארץ, כי עיקר המצות ליושבים בארץ ה' [...] ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצות [...] הדר העולם ארץ ישראל, הדר ארץ ישראל ירושלים, והדר ירושלים בית המקדש, הדר ביהמ"ק בית קדשי הקדשים, הדר בית קדשי הקדשים מקום הכרובים ששם השכינה [...] גלתה שכינה בעונותינו גלה הכל, פנה זיוה פנה הודה פנה הדרה [...] ולעתיד לבא שכינה חוזרת והכל חוזר [...] שוש אשיש בה' תגל נפשי באלקי, ואומר קול צופיך נשאו קול יחדו ירננו כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון, אמן וכן יהי רצון.